

НЕОРОМАНТИЗМ В ІСТОРИЧНІЙ ВІЗІЇ С.ТОМАШІВСЬКОГО

У статті висвітлюється сполучення неоромантичних, позитивістських та інших інтелектуальних складових в історичній концепції С.Томашівського. Розглядається інструментальне призначення поняття «образ» у його студіях.

На зламі XIX–XX ст. канони класичного історизму, виплекані попередніми культурними епохами, передусім добою романтизму, зазнають істотної трансформації. Швидкоплинне розширення меж соціогуманітаристики доби Модернізму кидає численні виклики самому підмурку історичного знання, який ще донедавна вважався стійким і непорушним, із психологічної, антропологічної, етнологічної, соціологічної, геополітичної, культурознавчої та інших перспектив. Ці виклики не тільки продукують поширення та перетікання різних наукових практик, дослідницьких стратегій і культурних взірців з однієї сфери до іншої, а й творять простір їх взаємодії як своєрідний пролог до майбутньої інтертеоретичності некласичної науки.

Масштабні соціальні й економічні метаморфози докорінно змінюють обриси модерністської культури, в яких досить виразно проступають домінуючі риси: тотальна раціоналізація і прагматизм, універсалізм і космополітизм, масована соціалізація та ідеологізація і т.п. Натомість народжується й нова традиція критики культури, яку зазвичай називають ніцшеанською, а часом – неоромантичною.

Саме в такому інтелектуальному й духовному річищі постають знакові прикмети пізнавальної ситуації кінця XIX – початку XX ст. на обширах соціогуманітаристики, зокрема історії: скептичне і почасти іронічне ставлення до раціональних та аналітичних конструкцій, зростаюча метафоричність наукової мови, спроби образного представлення соціального світу, нове переосмислення інтуїтивного, ідеального й індивідуального, врешті-решт підвищена рефлексивність щодо самої природи соціогуманітарного знання.

«Історіософічна література і *спір про історичний науковий метод поступають тепер у нову фазу*, – зазначав український історик М.Кордуба в історіографічному огляді 1898 р. – Соціологічна школа тратить своє значіння, бо *метод природних наук показується непрактичним і майже неможливо приложити його до історії*. З другого боку, *щораз більше симпатії находить погляд, що для наукового оброблення історії конче потрібне знання психології* і що много прояв можна пояснити лише при помочи сеї останньої. При тім помітно, що рух сей розвинувся у Франції і вона тут веде перед. У Німеччині *йде далше спір про колективне і індивідуалістичне розуміння історії* (тут і далі курсив наш – О.Я.), викликаний ученим Лямпрехтом»¹.

* Ясь Олексій Васильович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу української історіографії Інституту історії України НАНУ.

¹ Кордуба М. Огляд західно-європейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та штуки в 1898 р. Історіософія, помічні науки історії, загальні публікації // Записки Наукового товариства імені Шевченка (далі – ЗНТШ; Львів). – 1899. – Т.28. – С.1.

Власне, йшлося про ревізію того засадничого розуміння класичного історизму, яке вважалося його непорушною основою, ба навіть міцним «ядром»², тобто про співвідношення індивідуального й колективного, ідеї та факту, об'єкта і суб'єкта, матеріального й ідеального у представленні мислившини. На часі постають проблеми реконцептуалізації, кардинального переформатування історичного знання, які задаються й актуалізуються модерністськими викликами, що привнесли із собою соціологічний та неокантіанський повороти.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. український історик, вихований у традиціях позитивістських дослідницьких стратегій і, заразом, ознайомлений з інтелектуальними новаціями західної думки, перебував у двоїстому становищі, позаяк реагував на наукові і суспільні вимоги кількох культурних епох. З одного боку, український інтелектуал кінця XIX ст. формувався ще у традиціях позитивістського фахового вишколу, зокрема щодо прийомів та методик вивчення джерел. Однак, з іншого боку, тогочасний учений-гуманітарій уже не міг беззастережно користуватися апробованими методологічними взірцями, згенерованими натуралістичною програмою пізнання, які були підважені та відкинуті цілою низкою мислителів. Натомість постало чимало концептуальних і методологічних пропозицій із різним ступенем привабливості, відмінним пізнавальним потенціалом та інструментальними новаціями, котрі істотно розширили наукову уяву.

Наразі пізнавальна ситуація на межі століть, яку інколи характеризують як кризу класичного історизму³, продукувала гостру дилему: як не позбутися переваг раціоналізму й аналітизму і водночас збагатити та розширити дослідницькі стратегії за рахунок ірраціональних, психологічних та інтуїтивних компонентів. Зауважимо, що введення таких складових на історичну авансцену неминуче повертало дешицу, а часом і досить вагому частку метафізичного сенсу в репрезентації світу історії, передусім, щодо діянь масових і персональних героїв у неоромантичних візіях.

Неоромантизм «винайшов» нового героя часів Модерну, котрий переосмислює, точніше «перевідкриває» світ соціального, зокрема постулює єдність буденного і високого, матеріального й ідеального, дійсного та ілюзорного тощо. Відтак «модерністський герой» зорієнтований не стільки на пошук абсолютних чи ідеальних цінностей, скільки на своєрідну «матеріалізацію» політичної, соціальної чи національної мрії у відповідно «спроектованій будові» – державі, «довершеному» чи ідеальному суспільстві, релігійному культі, ієрархії високих культурних цінностей або цивілізаційних надбань і т.п.

Зрештою тодішні колізії спричиняли цікаві інтелектуальні пошуки в контексті кардинального переосмислення і навіть ревізії інтуїтивного способу мислення, представленого відомими адептами старого чи традиційного романтизму. Приміром осягнення практично необмеженої ірраціональної

² Мейнеке Ф. Возникновение историзма / Пер. с нем. В.А.Брун-Цеховой. – Москва, 2004. – С.6.

³ Iggers G. The German Conception of History. – Middletown, 1968. – P.124–127; Стельмах С. Історична наука в Україні епохи класичного історизму XIX – початок XX століття. – К., 2005. – С.269–270.

енергії і психологічної підоснови суб'єкта – неоромантичного героя, котрий не тільки конструює історичне середовище, а й нав'язує мотиваційну канву великим спільнотам – політичним, соціальним та етнонаціональним.

Та дослідницькі стратегії з обсягу неоромантизму виявляють й освітлюють побутування не тільки старих-нових історичних діячів – глорифікованих і сакралізованих героїв, а і їх контрагентів на історичній сцені – псевдота антигероїв, іноді у досить несподіваних і геть непривабливих ракурсах.

Гра дослідницької уяви, зміна контекстів представлення та мірил цінностей у неоромантичних візіях минувшини пересувають, а то й зовсім відкидають/розмивають межі між героїчним і тривіальним, звияжним та буденним, славетним і утилітарним й т.п. Відтак колишні герої раптово перетворюються на пересічних діячів, які репрезентують прагматичні інтереси станів чи політичних партій, а не магістральні національні чи соціальні устремління.

Якщо взяти до уваги ще й легітимацийну програму національного історієписання на зламі XIX–XX ст., зокрема його етнополітичну спрямованість на освячення історичного буття українства у часі та просторі, то привабливість неоромантичної репрезентації минувшини видається вповні очевидною й зрозумілою з перспективи наукових практик низки українських істориків. Тим паче, що остання дозволяла сполучати різноманітні стильові елементи, дослідницькі стратегії, культурні зразки, світоглядні орієнтири, пізнавальні взірці, політичні вподобання та ідеологічні настанови тощо.

Утім, позірна звабливість неоромантичних підходів продукувала і низку викликів, насамперед ініціювала пошук дієвих і гнучких інструментів, які дозволяли включити інтуїтивні та ірраціональні складові, проте й не відкинути вже звичні, фактично унормовані аналітичні процедури у дусі позитивістського сцієнтизму. Означені проблеми тією чи іншою мірою представлені у текстах низки українських істориків, зокрема, у студіях Степана Теодоровича Томашівського (1875–1930 рр.).

На науковій авансцені С.Томашівський з'явився як один із найвідоміших учнів львівської (галицької) історичної школи М.Грушевського⁴. Його науковий дебют зазвичай пов'язують зі студіюванням доби Хмельниччини, хоч і з досить специфічного, галицького, ракурсу⁵. Вочевидь ця проблематика постала під інтелектуальним впливом М.Грушевського. Відтак тодішні праці історика-початківця розглядають як продовження «народницької концепції» його вчителя⁶. Недаремно в ранніх розвідках молодого дослідника знаходимо вдячні згадки про М.Грушевського⁷. Та й одна з перших великих праць, фактично міні-монографія С.Томашівського – «Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р.», принаймні за назвою витримана у руслі тогочасних зацікавлень М.Грушевського.

⁴ *Винар Л.* Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866–1934) // *Його ж.* Силуети епох. Дмитро Вишневецький, Михайло Грушевський. Історичні розвідки. – Дрогобич, 1992. – С.99, 120.

⁵ *Бортняк Н.* Степан Томашівський: початки наукової та громадської праці до 1911 // *Україна в минулому.* – К.; Л., 1992. – Вип.2. – С.98.

⁶ *Потульницький В.* Чи все щастя в соборності? // *Старожитності.* – 1994. – №5/6. – С.6.

⁷ *Томашівський С.* Матеріяли до історії Хмельниччини // *ЗНТШ.* – 1896. – Т.14. – С.1; *Його ж.* Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р. // *Там само.* – 1898. – Т.23/24. – С.1.

Однак С.Томашівський у жодному разі не задовольнився становищем одного з найздібніших учнів галицької школи М.Грушевського. Вважають, що від 1907–1909 рр. взаємини між ними постійно погіршуються, а протягом 1911–1913 рр. – переходять у відкриту конфронтацію⁸. Що, власне, спонукало галицького вченого до розриву з М.Грушевським, достеменно невідомо. Сам С.Томашівський закидав йому «невимовне честолубство» та «недооцінювання галицького українства»⁹.

Зрештою на схилі життя галицький історик називав ці взаємини з М.Грушевським трагічними, хоч і вважав, що за свої хибні кроки «вже вдесятеро відпокутував»¹⁰. Адже конфлікт 1913 р. назавжди заплямував репутацію галицького інтелектуала як громадського діяча, попри його поважне реноме авторитетного історика й блискучого публіциста.

Можливо, С.Томашівський мав і власні амбітні плани. Тим більше, що після складання повноважень М.Грушевським 1913 р. він став фактично в.о. голови НТШ. Л.Винар в одній із праць обстоює думку, що С.Томашівський керувався «незрозумілою патологічною ненавистю» до свого колишнього вчителя¹¹. Вірогідно, певну роль у цьому конфлікті відіграли й інші мотиви, як-то політичні, ідеологічні, інтелектуальні, культурні та психологічні, пов'язані з галицьким етно- та соціокультурним середовищем.

Хоч би як там було, проте тема галицьких теренів лейтмотивом пронизує майже всі довоєнні тексти С.Томашівського, зокрема висуває його зацікавлення міжнародними, міжнаціональними та міжстановими взаєминами з перспективи цього регіону, які часом підносяться до загальнонаціонального масштабу. Саме ідея виключної ваги етнографічної території чи історичного простору в українській минувшині, виплекана завдяки культурним, духовним, освітнім, політичним та громадським практикам на теренах Галичини, спричинилася до формації світосприйняття та поглядів цього вченого-гумантарія.

Невипадково ще в рецензії 1900 р. на знамениту брошуру М.Міхновського «Самостійна Україна» С.Томашівський наголошує, що у «змаганнях різних націй до свободи показалися два головні напрями, т.зв. історичний і суспільний. Народи, що борються за незалежність *на історичним принципі, доказують на основі дальшої або ближчої історичної минувшини своє неподільне право на якусь територію... Інша дорога суспільна. Її правило таке: кожний нарід в границях своєї етнографічної індивідуальності має*

⁸ Бортняк Н. Степан Томашівський: до відносин із Михайлом Грушевським // Михайло Грушевський і українська історична наука: Мат. наук. конф., присвяченої М.Грушевському (Львів, 24–25 жовтня 1994 р.; Харків, 25 серпня 1996 р.; Львів, 29 вересня 1996 р.). – Л., 1999. – С.188–191; Винар Л., Пшеничний Є. Передмова // Грушевський М. Наша політика / [Томашівський С.] Наша політика і професор М.Грушевський. Гідьоси до брошури проф. М.Грушевського: Матеріали до історії конфлікту в НТШ 1913 р. – Нью-Йорк; Дрогобич, 2003. – С.17, 23.

⁹ Антонович М. Зізнання Степана Томашівського: коментарі і переклад // Український історик. – 1972. – №1/2. – С.96–97.

¹⁰ Томашівський С. Про ідеї, героїв і політику. Відкритий лист до В.Липинського з додатками. – Л., 1929. – С.129.

¹¹ Винар Л. Михайло Грушевський і Наукове товариство імені Тараса Шевченка 1892–1930. – Мюнхен, 1970. – С.68.

право бути самостійним і політично незалежним організмом»¹². Отже роль території – історичної чи етнографічної – видавалася автору наведеної сентенції якщо не визначальною, то принаймні ваговою вже на зорі його наукової та громадської діяльності.

Зауважимо, що становище С.Томашівського як українського та, водночас, галицького історика нав'язує йому незвичайні контексти висвітлення переломних подій, явищ та процесів національної історії, таких, як Хмельниччина, українсько-шведський альянс часів І.Мазепи, доба Галицько-Волинської держави тощо. Виглядає, що перебуваючи на полі українського історієписання, учений сприймав і конструював розгортання минувшини з дещо особного, себто галицького масштабу. Це творило своєрідну авторську рефлексивність порівняно із загальним інтелектуальним річищем української історіографії початку ХХ ст.

Проте світосприйняття та погляди С.Томашівського як українського інтелектуала з виразним галицьким рефреном на межі двох культурних епох та неабиякими інтересами щодо тодішньої сучасності не тільки задавали канву авторської концептуалізації історичного матеріалу, а й спонукали дослідника до інструментальних експериментів. *«Обдарований незвичайно логічним умом, умів і минуле власного народу і світові події вкладати в прозорі формули і виводити з них консеквентні висновки для сучасної хвили»*. Історію він уважав одним з засобів для розуміння і оцінки життя, – сам мав усе політичні аспірації і не раз вагався, що важніше – писати історію чи її творити», – так схарактеризував постать С.Томашівського І.Крип'якевич¹³.

Зазначимо, що настанови молодого вченого щодо історичного письма виявляють певну амбівалентність його дослідницьких прагнень. С.Томашівський обстоює думку про потребу вивчення «людського життя зо всіх боків», яку розглядає як засадну вимогу «найновішої фази історичної науки»¹⁴, зокрема неодноразово наголошує на психологічній підкладці різних явищ і подій. Приміром, закидаючи письменнику М.Старицькому спотворення образів історичних осіб у його драмі «Богдан Хмельницький», він зазначає, що *«кожний історичний твір мусить мати душу того часу, котрий автор виводить перед очима читача»*¹⁵.

Водночас у його працях фігурують і звичні позитивістські критерії щодо означення минувшини, наприклад, теза про її оцінювання з перспективи «загального історичного поступу»¹⁶. Проте обстоюючи ідею поступу, історик наголошує на її культурній та політичній підоснові¹⁷, себто постулює дещо відмінне міріло вартості.

¹² С.Т. [Томашівський С.]. Рец. на кн.: Міхновський М. Самостійна Україна: промова. – Львів, 1900 // Вільна Україна: 36. (Нью-Йорк). – 1971/1972. – №65/66. – С.75. Уперше рецензія С.Томашівського опублікована: Молода Україна (Львів). – 1900. – №6. – С.239–242.

¹³ Крип'якевич І. Степан Томашівський: (некролог) // ЗНТШ. – 1931. – Т.151. – С.227.

¹⁴ Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р. – С.2.

¹⁵ Томашівський С. Рец. на кн.: Старицький М. Богдан Хмельницький. Історична драма в 5 діях і 6 одмінах, з апофеозом. – К., 1897 // Літературно-науковий вістник. – 1898. – Т.4. – №10. – С.13.

¹⁶ Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р. – С.124.

¹⁷ Томашевский С. Угорская Русь // Украинский народ в его прошлом и настоящем / Под ред. Ф.К.Волкова, М.С.Грушевского, М.М.Ковалевского, Ф.Е.Корша, А.Е.Крымского, М.И.Туган-Барановского, А.А.Шахматова. – Петроград, 1916. – Т.2. – С.421.

Подібну суперечливість спостерігаємо і в різних семантичних шарах текстів С.Томашівського, котрі, як правило, досить добре структуровані у вигляді викінчених смислових фрагментів та вирізняються виразно окресленим каузальним зв'язком. Передусім упадає в око демонстративна доказовість, залізна послідовність, пояснювальна зорієнтованість, логічне оцінювання, висока абстрагованість та термінологічна насиченість навіть у тих його розвідках, які мають, здавалося б, досить вузьку чи локальну проблемну спрямованість, як-от вступ до видання певного комплексу джерел, висвітлення, аналіз, інтерпретація та коментування свідчень зарубіжних сучасників щодо знакових подій і процесів, рецензійна стаття чи бібліографічні нотатки, присвячені конкретній праці і т.п.

Отож у студіях С.Томашівського часто-густо вживаються терміни, які походять із латинської та західноєвропейських мов, мають багатшаровий зміст і продукують добре окреслені й точні смисли. Здебільшого ці дефініції представляють той чи інший суспільний стан, відображення перебігу якогось явища чи його прикмет, тобто, скеровані на відтворення динамізму світу минувшини, ілюстрацію метаморфоз певної структури, особливостей пізнавального процесу тощо. Відтак у його текстах часто вживаються поняття на кшталт: «аберація» (ухил), «апріорний» (попередній), «евентуальний» (можливий), «консеквентність» (послідовність, систематичність), «констеляція» (збіг обставин), «релятивний» (відносний), «спорадичність» (випадковість), «еманація» (виділення, витікання), «конвенціональний» (відповідний, умовний), «обсервація» (спостереження) і т.п.

Утім попри очевидну схильність автора до логіко-аналітичних і раціональних взірців мислення, в його студіях побутує й чимало метафоричних виразів, образних порівнянь і психологічних характеристик, патетичних оцінок, в яких угадуємо ірраціональні та інтуїтивні мотиви. Приміром він вважає, що широкі королівщини в Галицькій Русі містили «багатий вибуховий матеріал»¹⁸, означає ситуацію на галицьких теренах у 1648 р. як «марєво грізного протесту»¹⁹, пов'язує побутування тодішніх галицьких соймиків із «гордим та безжурним струменем життя»²⁰, оцінює Хмельниччину то як «велику кризу Руси-України»²¹, то як «нову катастрофу»²², називає шведського короля Карла XII «зловіщим янголом України»²³, укладений ним Альтранштадтський мир 1706 р. з Річчю Посполитою, що спричинився до зречення від престолу польського короля Августа II Сильного – «рішучою хвилиною в цілій драмі»²⁴, а Полтавську битву 1709 р. – «великою історичною трагедією України»²⁵.

¹⁸ *Томашівський С.* Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р. – С.99.

¹⁹ *Томашівський С.* З життя галицько-руських соймиків 1648–1649 // *Жерела до історії України-Руси.* – Л., 1898. – Т.4: Матеріали до історії Галичини. – Т.1: Акти з р.1648–1649. – С.8.

²⁰ Там само. – С.1.

²¹ *Томашівський С.* Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р. – С.3.

²² *Томашівський С.* Погляд на стан людности Львівської землі в половині XVII ст. // *Жерела до історії України-Руси.* – Л., 1901. – Т.5: Матеріали до історії Галичини. – Т.2: Акти з р.1649–1651. – С.VII.

²³ *Томашівський С.* Із записок Каролінців про 1708/9 р. // *ЗНТШ.* – 1909. – Т.92. – С.67.

²⁴ *Томашівський С.* Листи Петра Великого до А.М.Сінявського // Там само. – С.198.

²⁵ *Томашівський С.* Словацький висланник на Україні (1708–1709). – Л., 1906. – С.1.

І.Борщак якось зауважив, що С.Томашівський – «письменник з народження, вмів поєднувати *точність з пристрастю, логіку й розум з динамічним викладом*»²⁶. Марія Томашівська, друга дружина історика, згадувала про його тонке відчуття стилю²⁷.

Зазначимо, що хоч формування С.Томашівського як інтелектуала відбувалося під великим впливом М.Грушевського, проте його скептичне, іноді навіть негативне ставлення до народних рухів простежується вже у ранніх текстах. Наприклад, ці мотиви спостерігаємо в його полемічній розвідці 1906 р., в якій він звинувачує у плагіаті письменника В.Будзиновського, автора популярної брошури, складеної на підставі його розвідок²⁸. «Таку *популяризацію з заохотою до наслідування несвідомих, некультурних та фатальних у результаті рухів як Галицька Хмельниччина, вважаю шкідною для політично-соціального дозрівання нашого народу*», – підкреслює історик²⁹.

Урешті-решт С.Томашівський постійно апелює до образів різних явищ, процесів, осіб, територій та навіть до образів наукових студій, персонального доробку тих чи інших учених зокрема та історичної науки загалом. Однак ідеться не про стару романтичну палітру, що презентує переважно просторово-часовий колорит минувшини та відповідні морально-етичні і мистецько-естетичні ідеали. Натомість ведеться про своєрідні конструкції різних зрізів історичного буття чи пізнавального процесу, котрі в авторському представленні не є ані вповні раціональними й аналітичними, ані цілковито ірраціональними й ідеалістичними, себто сполучають різноманітні мисленнєві елементи. Тим більше, що С.Томашівський як учений вирізняється підвищеною рефлексивністю щодо вжитого інструментарію, зокрема стосовно поняття «образ».

Скажімо, конструюючи образ «політично-суспільних рухів Галицької Русі», автор наголошує на його системності³⁰, тобто на певній логіці розгортання та репрезентації, ба навіть на структуризації. «Хотячи подати якийсь *суцільний образ наслідків козацько-польської війни для Галичини, оглянемо пізніше життя сього краю з трьох боків: 1) з боку юридичного, 2) економічного, 3) політичного* – і тоді скажемо свою думку про значіння й вагу сих подій в історії галицько-руського народу», – підкреслює історик³¹.

Одночасно він вважає, що представлення будь-якого образу зі світу історії спирається на наявні джерела, приміром творення «правдивого образу» Угорської Русі³². На його думку, «історія – *се не глина до ліплення всяких фігур*, вона має певні права, що їх не можна порушати і домагається, щоб

²⁶ [Борщак І.К.] С.Томашівський – історик: (До 20-річчя з дня його смерті) // Україна (Париж). – 1951. – №6. – С.435.

²⁷ Спомини Марії Томашівської // С.Томашівський: Історик, політик, публіцист. – Л., [1931]. – С.51.

²⁸ Будзиновський В. Хмельниччина в Галичині на підставі матеріалу, зібраного і обробленого д-ром Ст.Томашівським. – Л., 1906. – 45 с.

²⁹ Томашівський С. Як се назвати? (Причинок до історії наших літературних звичаїв) // Літературно-науковий вістник. – 1906. – Т.36. – №12. – С.506–507.

³⁰ Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р. – С.4.

³¹ Там само. – С.124.

³² Томашівський С. Угорські Русини в світлі мадярської урядової статистики. Рец. на кн.: Balogh P. A népfajok Magyarországon, 1902; A magyar korona országainak 1900-évi népszámlálása, 1902 // ЗНТШ. – 1903. – Т.56. – С.2.

кожний, хто лиш із нею має діло, хоч трохи познайомився з нею»³³. Причому цю настанову історик поширює навіть на художню творчість.

Проте С.Томашівський усвідомлює й релятивність та умовність втворення образу на підставі певних джерел. Зокрема він відзначає, що перепис 1851 р. подає лише *«можливий образ національних територій Австро-Угорщини»*³⁴ чи згадує про передумови, які роблять *«можливим загальні висновки, що подадуть нам доволі докладний образ стану людності Львівської землі»*³⁵.

Утім, історик вважає, що відтворений образ минулого не завжди правдиво відображає дійсність³⁶. Із такої перспективи образ постає як вислід низки дослідницьких методів та процедур, передусім критично-аналітичного спрямування. Що ж дозволяють здобути пізнавальні можливості образу як дослідницького інструменту, принаймні, за авторським прочитанням джерел?

Найперше призначення цього поняття, яке, вочевидь, випливає з текстів С.Томашівського, полягає у функціях розрізнення та диференціації або, навпаки, генералізації і систематизації уявлень щодо низки явищ, процесів, подій зі світу історії за принципом загальне/особливе/виняткове. Приміром автор наголошує, що *«розглядаючи образ народніх рухів по правім боці Дністра, бачимо певні відрубні від себе групи, що становлять окремі круги, осібні території, відділені від себе географічним положінням»*³⁷. Але вчений не обмежується цим узагальненням, а підносить його до масштабу причин розгортання «народних рухів» на різних територіях, зокрема, обстоює думку про домінацію релігійно-національних мотивів, порівняно з соціальними устремліннями у Дрогобичі³⁸.

Та образ є не тільки засобом, зорієнтованим, як правило, на генералізацію/диференціацію уявлень, оскільки містить низку аксіологічних елементів, безпосередньо пов'язаних з особою автора-дослідника. У певному сенсі той чи інший образ є сконструйованим мірилом вартості щодо оцінювання не тільки подій, а й цілих історичних епох, зокрема, у контексті певної території, в даному випадку – Галичини у добу Хмельниччини. *«Отсе бачили ми доволі докладний образ руїни серед населення краю і він буде найкращою мірою того економічного, політичного і національно-культурного упадку, який дуже сумно проявився у Галичині після великої української революції. Для Наддністрянської України вона принесла розбурхання умів і незмірно скорий розвиток життєвих сил та культурних змагань – хоч на якийсь час; для Підкарпатської України був се початок фатального упадку і зловіщої мертвоти на більш, ніж дві сотні літ»*, – відзначає С.Томашівський³⁹.

³³ Томашівський С. Рец. на кн.: Старицький М. Оборона Буші. Історична драма в 5 діях і 6 одмінах за часів Хмельниччини (Киевская старина. – 1899. – №3/4) // Літературно-науковий вістник. – 1899. – Т.8. – №10. – С.145.

³⁴ Томашівський С. Причинки до пізнання етнографічної території Угорської Руси, тепер і давніше // ЗНТШ. – 1905. – Т.67. – С.17.

³⁵ Томашівський С. Погляд на стан людности Львівської землі... – С.ХІІІ.

³⁶ Томашівський С. Перший похід Богдана Хмельницького в Галичину (Два місяці української політики 1648 р.). – Л., 1914. – С.34.

³⁷ Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Руси 1648 р. – С.36.

³⁸ Там само. – С.65.

³⁹ Томашівський С. Погляд на стан людности Львівської землі... – С.ЛІІ.

Виглядає, що автор послуговується витвореним образом як самобутнім масштабом, для протиставлення «життєвих сил» в одному місці, їх «фатальному упадку» в іншому закутку сцени історичного дійства. Більше того, учений уводить та синтезує в образі різні вектори історичного буття: економічний, політичний, культурний, психологічний, соціальний, духовний і т.п. Зрештою у такій репрезентації образ як дослідницький інструмент набуває прикмет майже ідеальної конструкції, себто уявного «майданчика», на якому моделюється минушина.

Схожі контексти вживання образу як метафори споглядаємо і в інших працях історика, зокрема щодо пізнавального процесу. Наприклад, у великій і досить цікавій розвідці про В.Антоновича С.Томашівський навіть подає своєрідну преамбулу про стан українського історієписання середини ХІХ ст., у контексті якої оцінює свого великого попередника. «Не місце тут подавати докладний образ стану української історичної науки перед виступом нашого ученого, та кілька головних точок може бути деяким мірилом пізнішого й нинішнього стану»⁴⁰.

Таким чином, образ відіграє роль своєрідного масштабу, точніше маркера в дослідницькій уяві, зокрема виступає як певна цінність (міра, мірило), котре нав'язує оціночне ставлення з перспективи чогось загального, фронтального до одиничного, неповторного. Відтак інструментальне призначення образу якраз і полягає в тому, щоб рельєфніше і виразніше відтворити й осягнути риси несхожості та навіть унікальності, надати їм аксіологічного сенсу!

Власне, С.Томашівський уживає образ для конструювання відповідного історичного масштабу, в контексті якого вибудовуються, тлумачаться й оцінюються певні явища, ситуації, події, особистості, факти і т.п. Наприклад, він виводить образ міжнародної політики початку ХVІІІ ст., щоби показати несприятливі передумови українсько-шведського альянсу за часів І.Мазепи. «Серед яскравого образу тодішньої європейської політики виступає й Україна – останній раз вона бере участь в європейській політичній боротьбі, участь – найвизначнішу від часів Хмельницького. Результатом її було вичеркнення України з ряду політичних чинників в Європі; а за тим – страшна реакція в національним життю на ціле століття»⁴¹. В іншій праці автор наголошує, що «гетьман (І.Мазепа – О.Я.) почав велику політичну гру і поставив усе на одну карту: серед дуже неприхильних обставин він нав'язав зносини і перейшов на бік Карла ХІІ»⁴².

Зазначимо, що історик доволі добре уявляє собі й гносеологічну природу образу, зокрема простежує у ньому сполучення як суб'єктивних, так і об'єктивних прикмет. Приміром він акцентує увагу на відмінних образах України-Гетьманщини середини ХVІІ ст. та початку ХVІІІ ст., які представлені в записках чужинців – антиохійського патріарха Макарія і словацького посланника до шведського короля Карла ХІІ, протестанта-лютеранина Данієля

⁴⁰ Томашівський С. Володимир Антонович. Його діяльність на полі історичної науки (з нагоди ювілею) // Літературно-науковий вістник. – 1906. – Т.33. – №1. – С.42.

⁴¹ Томашівський С. Угорщина і Польща на початку ХVІІІ в. – Л., 1909. – С.12.

⁴² Томашівський С. Із записок Каролінців про 1708/9 р. – С.73.

Крмана. «Яка величезна різниця між ентузіазмом для української культури половини XVII ст. з неприхильним зображенням культурного занепаду, майже варварства тієї ж самої країни, тільки півстоліття пізніше! Певно, *неоднаковість цих обох образів до певного ступеня тільки суб'єктивна*: інакше дивився на Україну й її людей азійський православний духовний, а інакше середньоевропейський протестант; *та ще більше певне й те, що ці образи дійсно неоднакові об'єктивно*», – зазначає С.Томашівський⁴³.

Ба більше, учений тримається думки, що конструювання образу значною мірою залежить від відповідного контексту висвітлення минувшини. Недаремно, згадуючи про майбутнього трансільванського князя Ференца II Ракоці, С.Томашівський відзначає, що «інакше виходить образ, коли беремо його як чоловіка; інакше знов, коли оцінюємо його політичну роль»⁴⁴. Зрештою автор акцентує увагу на тій суттєвій різниці, яка пролягає між образами блискучого й амбітного угорського аристократа та невдачливого і майже безпорадного провідника антигабсбурзького руху.

Поняття «образ» виступає і тим інструментом, користуючись яким С.Томашівський порушує тему героїзму в історії, хоч і в досить своєрідному розумінні – побутуванні псевдогероїв на підмостках минувшини. Зокрема він акцентує увагу на персональних прикметах знаних «національних героїв» Польщі та Угорщини початку XVIII ст. Наприклад, образ Ф.Ракоці як національного провідника історик представляє загалом у негативному світлі, позаяк вважає, що він позбавлений відповідних рис: «*Та у нашого героя всього того дуже маленько. Як політик він зовсім пасивний, рефлекс французької політики, який поза рами зачеркнені інтриганкою французькою дипломатією не виступив й одним щасливим кроком. Недостача самостійності, політична наївність і дивний оптимізм, брак швидкості й рішучості в орієнтованню, а кріпкої волі й енергії в діланню, недостача умілості відділяти головне від бічного, важне від другорядного, та незнання людей, лихий їх добір і невмілість панувати над ними* – отсе головні перепони в успішності його справи»⁴⁵.

Крім того, С.Томашівський зіставляє постаті Ференца II Ракоці та познанського воеводи, майбутнього польського короля Станіслава Лещинського. Він вважає, що ці політичні діячі «мають між собою багато схожого не тільки в історичній долі, а навіть в особистім характері: оба молоді, інтелігентні, доволі освічені і літерати, оба філософічної вдачі, оба безмірно амбітні, *оба без енергії та сильної волі, оба однаково цілують руку, що їх зробила вигнаннями з рідного краю* – оба стали знарядом противісторичних течій, причинилися до руїни власних країв та для обох пізніша традиція була ласкава: *оба стали національними героями, оба однаково несправедливо*»⁴⁶. Зауважимо, що ці авторські замальовки тією чи іншою мірою співзвучні думкам О.Субтельного про керівників антироялістських рухів на теренах Східної Європи⁴⁷.

⁴³ Томашівський С. Словацький висланник... – С.44–45.

⁴⁴ Томашівський С. Угорщина і Польща на початку XVIII в. – С.75.

⁴⁵ Там само. – С.79.

⁴⁶ Там само. – С.66.

⁴⁷ Субтельний О. Мазепинці: Український сепаратизм на початку XVIII ст. / Пер. з англ. В.Кулика. – К., 1994. – С.9.

У подібному сенсі історик розглядає й образ приятеля Ференца II Ракоці – магната, графа Міклоша Берчейні, зокрема скептично оцінює його впевненість у перемозі «угорської справи». *«Та ся прикмета менше означала сильну, непереможну індивідуальність, як більше незмірно впертого і фанатичного чоловіка, повного егоїзму і зарозумілості, хоч обдарованого великим, без сумніву, розумом, – стверджує вчений. – Що се не герой, перед яким чуємо мимовільну пошану, без огляду на його особисті хиби, про се свідчать згідно голоси сучасників»*⁴⁸.

Помітну роль С.Томашівський відводить і психологічній підоснові образів різних історичних осіб. Зокрема він демонструє «політичний і психічний підклад зносин Петра В.[еликого] із гетьманом Сінявським»⁴⁹, згадує про «орієнтальні ефекти»⁵⁰, котрі справили неабиякий вплив на ексцентричну дружину «слабодушного гетьмана» тощо. В іншій студії дослідник висвітлює психологічну зумовленість «гіпокризії (двоедушності) Ракоці»⁵¹.

Та найголовніше те, що представлення зазначених образів виявляє цікаву рису С.Томашівського як історика, а саме – його схильність оцінювати діячів минувшини з перспективи виняткових рис, потрібних для досягнення устремлінь, мрій, почувань, настроїв соціальної/національної спільноти, себто формації героїзму (воля, енергія, сила, здатність до панування, ореол непереможності чи виключності, незвична пошана сучасників і т.п.). Власне, вони виказують ірраціональні, інтуїтивні складові мислення, а за великим рахунком – неоромантичні мотиви, які простежуємо у багатьох текстах ученого.

Тут слід докладніше зупинитися на тій ролі, яку С.Томашівський відводить культурним цінностям, насамперед витлумаченню енергії. Тим більше, що метафоричні означення на зразок «сила внутрішньої енергії»⁵², «недостача сильної волі, енергії»⁵³, «часті зверхні війни, що забирали багато енергії»⁵⁴, «скількисть призираної в краю енергії»⁵⁵, «гляділи виходу для своєї енергії»⁵⁶ і т.п. буйним цвітом проступають на сторінках його історичних студій у різних контекстах.

*«Вічна й непропаща сила енергії, се не лише осередок життя матеріального світа природи, але кермує також природою людського духа. Результат її діяльності – се людська творчість в одному напрямі поступу. Сей закон бачимо в еволюції історичних культурних, а спеціально індо-європейських племен. Та сама фізична сила дає то світло, то тепло, та виконує працю, залежно від обставин, серед яких положена матерія. Подібно й непропаща енергія людського поступу культури викликає різні явища залежно від того, серед яких обставин поставлена людська громада», – зазначає С.Томашівський*⁵⁷.

⁴⁸ Томашівський С. Угорщина і Польща на початку XVIII в. – С.81.

⁴⁹ Томашівський С. Листи Петра Великого... – С.202.

⁵⁰ Там само. – С.201.

⁵¹ Томашівський С. Угорщина і Польща на початку XVIII в. – С.78.

⁵² Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р. – С.6.

⁵³ Томашівський С. Угорщина і Польща на початку XVIII в. – С.59.

⁵⁴ Там само. – С.26.

⁵⁵ Там само. – С.45.

⁵⁶ Там само. – С.85.

⁵⁷ Томашівський С. Маруся Богуславка в українській літературі. Історично-літературний нарис // Літературно-науковий вістник. – 1901. – Т.13. – №3. – С.201.

Така авторська сентенція виказує не тільки вповні очевидні віталістичні впливи, а й демонструє неоромантичне сполучення і, заразом, опозицію матеріальної та ідеальної площини в двоєдиній візії світу історії. Тим-то історик розглядає націю, або, як він висловлюється, «національну індивідуальність», саме у подвійному сенсі як загальну матеріальну та психічну «спорідненість ширшої громади людей»⁵⁸.

Більше того, навіть протиборство між кочовими та землеробськими елементами вчений потрактовує як змагання відмінних «життєвих сил», себто почасти наслідую старі натуралістичні вимоги позитивізму, а певною мірою – нові на той час віталістичні віяння. *«Що було предметом боротьби між сими двома сторонами?»* – запитує та відповідає С.Томашівський. – *Життя з його умовами.* Культурна сторона домагалася для себе відповідної ширини задля чисельного зросту та спокою, задля здвигнення внутрішньої економічної сили й суспільно-політичної організації. Вона потребувала умов, необхідних для культурного поступу»⁵⁹.

Забігаючи наперед, відзначимо, що саме це поєднання «життєвої сили» з універсалістською настановою щодо «культурного поступу», згодом трансформоване у вимогу культурної та політичної еволюції, видається однією з провідних ідей у творчості С.Томашівського.

Неоромантичні устремління спостерігаємо і в семантиці текстів галицького історика. Приміром на сторінках його студій подибуємо як традиційні, старі романтичні сув'язі на кшталт моральна/фізична сила⁶⁰, так і уподібнення в дусі органіцизму, зокрема метафоричне порівняння розпаду країн – з «державною»⁶¹ або «політичною смертю»⁶² і т.п.

Та повернімося, власне, до поняття «образ», зокрема до його інструментального призначення. Примітною рисою С.Томашівського як дослідника є те, що він уживає цю дефініцію не лише щодо історичних обширів, а й стосовно пізнавального процесу на теренах історієписання. Передусім він використовує образ як специфічне мірило вартості щодо оцінки наукових праць, зокрема стосовно повноти і масштабності репрезентації світу історії. Наприклад, учений вважає, що «Нарис історії українського народу» М.Грушевського подає «якнайповніший образ історичного життя»⁶³, себто оцінює його з перспективи представлення різних епох національної минувшини. Натомість у великій рецензійній статті, присвяченій висвітленню становища угорських русинів в урядовій статистиці, С.Томашівський наголошує на низькому «образі наукової вартості»⁶⁴ та численних спотвореннях, а насамкінець зауважує: «Що добытий образ дуже й дуже сумний – не моя в тому вина»⁶⁵.

⁵⁸ Томашівський С. Маруся Богуславка в українській літературі... – С.202.

⁵⁹ Там само. – С.203.

⁶⁰ Томашівський С. Угорщина і Польща на початку XVIII в. – С.15.

⁶¹ Там само. – С.3.

⁶² Там само. – С.57.

⁶³ Томашівський С. Нова книжка – нові часи. Рец. на кн.: Грушевський М. Очерк истории украинского народа. – Санкт-Петербург, 1904 // Літературно-науковий вістник. – 1905. – Т.29. – №1. – С.47.

⁶⁴ Томашівський С. Угорські Русини... – С.27.

⁶⁵ Там само. – С.45.

Утім, С.Томашівський застосовує цей термін і для представлення та аналізу історичних поглядів і навіть усього доробку В.Антоновича⁶⁶. Зокрема він розрізняє початкові й пізніші уявлення київського історика щодо козацтва та вказує на їх зв'язаність. «В сій характеристиці козацтва, в *початковім образі* залежним від поглядів у першій розвідці про початки козащини, бачимо принципіальний погляд Антоновича, висказуваний у різних часах, погляд якому годі відмовити правдивості», – зазначає С.Томашівський⁶⁷.

Однак ця дефініція слугує не тільки для виявлення генетичного зв'язку між ідеями й уявленнями, а й для специфікації поглядів ученого, окреслення певних інтелектуальних настанов та їх впливу на репрезентацію минулщини. Приміром, уявлення В.Антоновича щодо Київської землі за доби Великого князівства Литовського він вважає однобічними, позаяк ув'язує останні з провідними історіософськими ідеями. Відтак С.Томашівський тримається думки, що «образ внутрішнього устрою Київщини в литовських часах вийшов ясно, пластично, але подекуди ідеалізовано його, факти освітлені односторонні зі становища провідних ідей автора, є й фактичні помилки»⁶⁸.

Натомість спробу В.Антоновича представити «одноцільний образ» матеріального життя придніпровських слов'ян на підставі «курганних розкопів» інтерпретатор його творчості вважає недовершеною та невдалою. «Образ вийшов без сумніву інтересний, але дуже загальний і неповний – майже поверховний»⁶⁹.

Зрештою, С.Томашівський уживає зазначену дефініцію в найрізноманітніших контекстах, зокрема щедро використовує її динамічну та пластичну метафоричність, яка дозволяє продукувати відмінні смисли: повнота представлення, однобічність, ідеалізація, інтелектуальне походження тих чи інших уявлень і т.п.

Переломною межею та навіть своєрідним каталізатором в інтелектуальній біографії С.Томашівського стає Перша світова війна. Вона кидає його у вир швидкоплинних подій. Відтак історик обіймає посаду заступника начальника 1-го полку українських січових стрільців, коменданта у Горонді та Страбичеві, урешті-решт члена бойової управи у Відні⁷⁰. Якщо взяти до уваги ще і його участь як експерта у дипломатичній місії української делегації на Паризькій мирній конференції 1919 р.⁷¹, то стає очевидним, що цей досвід мав виплекати інтелектуальні метаморфози. Тим паче, що травматичний шок від поразки національно-визвольних змагань мав для галицьких інтелектуалів особливий присмак у вигляді успіху польського проекту відновлення державності.

Будь-що-будь, але ці військові, політичні та дипломатичні практики спричинилися до швидкого переосмислення вченим історичної, політичної

⁶⁶ *Томашівський С. Володимир Антонович...* – №1. – С.39.

⁶⁷ Там само. – №3. – С.480.

⁶⁸ Там само. – №2. – С.265.

⁶⁹ Там само. – №1. – С.51.

⁷⁰ *Халак Н.В.* Наукова спадщина і громадсько-політична діяльність Степана Томашівського: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1999. – С.11.

⁷¹ Звіт конгресмена Геміла з його місії до Парижа // *Свобода* (Джерсі-Сіті). – 1919. – 16 вересня. – №110. – С.2; *Шелухін С.* Лист від Сергія Шелухіна. Ще про українську делегацію в Парижі (16 жовтня 1919 р., Париж) // Там само. – 1919. – 4 грудня. – №144. – С.2.

та культурної ролі Галичини. Відтоді галицька апологія, котра в зародковому вигляді час від часу проступала ще в його текстах довоєнної пори, перетворюється на наріжний, точніше установчий, концепт історичної візії С.Томашівського.

Таким чином, неоромантична ідея «галицького П'ємонту» набуває нового культурного, метафорично кажучи – «життєвого» імпульсу. Цей інтелектуальний поворот спостерігаємо у працях С.Томашівського воєнної доби. Зокрема слід згадати брошуру, присвячену історично-політичному огляду Галичини, в якій представлено своєрідну поетику цього простору, його етнокультурного, суспільного та політичного значення.

На думку С.Томашівського, Галицька земля «була наперед одним із углових каменів староруської держави; даліше одною з сил, що довела сю першу передотечницю нинішньої Росії до розкладу; *пнем коло котрого виросла могутня галицько-волидимирська держава – перший вислів політичного сепаратизму українських земель від московських, перша реальна основа в розвитку української національної ідеї*; вона була довгий час передмурем Угорщини від монгольського варварства; страчена на річ Польщі, стала угловим каменем у будові польсько-литовської унії – сеї другої передотечниці нинішньої Росії при розпаді Річипосполитої отсей *многоважний середньоевропейський вузловий кут і вихідні до сходу ворота дісталися наддунайській монархії – неначе бог історії дарував їй чудесний перстень, полишаючи однаке їй самій догадатися, яке слово закляття уводить у рух таємні прикмети дарунку*»⁷². У цьому метафоричному резюме історика споглядаємо якщо не всі, то, принаймні, більшість інтелектуальних тез і віх, які повною мірою розгорнуті в його пізніших працях.

Наведена цитата подає квінтесенцію поглядів С.Томашівського, котрі згодом були концептуалізовані й репрезентовані на сторінках низки його студій, передусім, славнозвісного нарису «Українська історія. Старинні і середні віки» (Львів, 1919 р.). Недаремно цю роботу Н.Полонська-Василенко нарекла «першою державницькою працею» в українській історіографії⁷³.

В «Українській історії...» вчений не тільки послуговується образом як метафорою, а й оперує ним як одним із найважливіших інструментів. Власне С.Томашівський формулює мету зазначеного нарису як представлення образу «політичного розвитку України», передусім із перспективи творення української нації та національно-політичної ідеї. «Щоб образ виїшов простіший і ясний, – зазначає автор, – *полишаємо сим разом на боці докладніший огляд господарського і культурного життя*, маючи надію повернути згодом і до сих сторінок української історії»⁷⁴. Таке обмеження звичайно потребувало введення певних орієнтирів та канонів як щодо сюжетів і викладу матеріалу, так і загалом стосовно архітекτονіки всієї праці.

⁷² Томашівський С. Галичина. Політично-історичний нарис з приводу світової війни, 2-е вид. – Б.м., 1915. – С.23–24.

⁷³ Полонська-Василенко Н. Перша державницька праця з історії України (До 30-річчя виходу в світ «Історії України» д-ра Ст.Томашівського) // Державницька думка (Філадельфія). – 1951. – №4. – С.14.

⁷⁴ Томашівський С. Українська історія: Нарис I: Старинні і середні віки. – Л., 1919. – С.1.

Який же історико-політичний образ української історії конструює та репрезентує С.Томашівський? Передусім він виходить з означення поняття України як історичного, етнографічного й географічного простору. «Україна як зображення історичне не зовсім покривається з Україною у розумінню етнографічним, а ще менше з географічним поняттям її, – стверджує історик. – Відношення між ними можемо собі уявити як три подібні, одначе нерівні площі, наложені на себе, які покривають себе обопільно тільки частинно: перша з них найменша, третя найбільша. Тільки в останнім, географічним розумінні можна говорити про Україну як про індивідуальне незмінне поняття впродовж всієї історії»⁷⁵.

Зазначимо, що в одній із публіцистичних заміток учений уточнює представлену «формулу». «Одним словом – поняття України мало має спільного з географією, а ще менш з геополітикою...», – відзначає С.Томашівський⁷⁶.

На перший погляд, цей коментар суперечить тому «геополітичному масштабуванню», котре представляє автор в «Українській історії». Адже він обстоює тезу про «образ–трикутник» історичного розвитку України – Степ, Польща та Московщина. Проте саме такий оціночний рефрен дозволяє піднести культурну та історичну роль Галичини, як географічно невеликої частини України на тлі інших українських земель, до загальнонаціонального масштабу.

У цьому ж сенсі варто сприймати і його заувагу щодо невикінченості етнографічних обрисів українства, позаяк «образ племінного характеру України уложився що-тільки в новіших часах, себто у XVIII і XIX вв. До того часу Україна визначалася великою п е р е м і н н о с т ю (розрядка С.Томашівського – О.Я.) племінних, расових, мовних і культурних відносин, як жадна інша країна в Європі»⁷⁷. Такий підхід залишав відкритим питання про формуючі чинники українства як етнонаціональної та етнополітичної спільноти.

Власне С.Томашівський постулює три провідні ідеї української мислительщини: боротьба «культурно-лісової» і «степово-лугової» смуг, Заходу і Сходу, «політично-господарський контраст Півночі та Полудня»⁷⁸. Відзначимо, що вчений категорично спростовував їхню «трансцендентальну вартість». Натомість він обстоює тезу, що тлумачить ці ідеї як «синтезу ділання цілої низки матеріальних й ідеальних сил»⁷⁹, себто майже в позитивістському розумінні.

Таке двоєдине сполучення ідеального й матеріального не тільки визначає авторську стратегію розгортання фактографічного матеріалу, тобто майбутні лінії генералізації, а й висуває відповідні аксіологічні складові. Відтак як і в довоєнних текстах С.Томашівського образ виконує не тільки звичну функцію масштабування історичної авансцени, а й її ціннісного маркування.

⁷⁵ Там само.

⁷⁶ Томашівський С. Під колесами історії: Нариси і статті. – Берлін, 1922. – С.8.

⁷⁷ Томашівський С. Українська історія... – С.6.

⁷⁸ Там само. – С.11–12.

⁷⁹ Там само. – С.10.

«У зрозумінню згаданих вище провідних ідей лежить і відкриття мірила вартості (Wertmasstab) в українській історії, – наголошує вчений. – Все те, що йшло по лінії цих ідей – було позитивне, творче, корисне; все супротивне – негативне, деструктивне і шкідне. Здобування землі, відокремлення від «руськості», витворення окремої національно-культурної індивідуальності і здобуття політичної самостійності – отсе орієнтаційні пункти для історика у розміщенні світла й тіні на його малюнку»⁸⁰.

Це досить жорстке окреслення задає загальний канон викладу, позаяк намічає відповідні сюжетні лінії. Зауважимо, що С.Томашівський не просто конструє «образ української історії» з галицької перспективи, а й нав'язує його соціокультурне значення, тобто тотально формує та генералізує відповідне мірило вартості.

На його думку, «політична злука двох досі ворожих собі українських країв, Галичини і Володимирії, епоховий факт в історії України – перше олицетворення загально-української державної ідеї (розрядка С.Томашівського – О.Я.) проти панрусизму, репрезентованого щораз явніше, в міру упадку Києва, суздальсько-московськими князями»⁸¹.

Отож побутування Галицько-Волинської держави (автор називає її Галицько-Володимирською державою, імовірно в контексті офіційного австрійського означення цього коронного краю як Королівства Галичини і Володемерії⁸²) подається на межі соціокультурної конфронтації Заходу та Сходу, світу матеріального, фізичного й світу ідеального, духовного, позаяк вона стає єдиним репрезентантом української ідеї. Саме з цього ракурсу висвітлюється перебіг української історії: коронація Данила Галицького та його проект хрестоносного походу проти Орди⁸³, «фрагментарний образ» першої української держави в першій половині XIV ст.⁸⁴, релігійний розлам⁸⁵, здобування чорноморських берегів як «життєва необхідність» та «жерело козацької ідеї»⁸⁶.

Який же вислід репрезентації української історії з галицьким рефреном? С.Томашівський формулює відповіді на це питання з властивою йому неухильною логікою та послідовністю у розвідці «Схід і Захід. Історично-політичний нарис». Він стверджує, що «історична Україна далеко більше була скупчена на заході сучасної»⁸⁷, обстоює думку про «західний характер української мови», західний «початок» чи «племінну колиску» українців⁸⁸, «галицьку правітичну» української національної ідеї та культури⁸⁹.

⁸⁰ Томашівський С. Українська історія... – С.12.

⁸¹ Там само. – С.87.

⁸² Томашівський С. «Королівство Галичини і Володемерії» // Діло (Львів). – 1916. – 23 січня. – №104. – С.2.

⁸³ Томашівський С. Українська історія... – С.103.

⁸⁴ Там само. – С.107.

⁸⁵ Там само. – С.132.

⁸⁶ Там само. – С.146.

⁸⁷ Томашівський С. Схід і Захід: Історично-політичний нарис // Політика (Львів). – 1926. – 5 січня. – №1. – С.8.

⁸⁸ Там само. – С.8–9.

⁸⁹ Там само. – С.10.

Кінець кінцем С.Томашівський резюмує свої погляди у такій сентенції: «Хоч українська національна територія переважно лежить у східній половині європейського континенту, то сама українська нація, як племінна окремішність, як культурна й політична індивідуальність, походить із Заходу і являється витвором західних культурних впливів. Без того походження і без тих впливів, все існування української національності було-б незрозуміле щодо своєї минувшини і проблематичне щодо своєї будущини»⁹⁰.

Слід наголосити, що автор мав масштабні й амбітні плани щодо вивчення та популяризації галицького минулого, зокрема проекти підготовки 12-томної «Великої історії Галичини», видання «Дипломатарію Галицько-Володимирської держави» і Галицько-Волинського літопису⁹¹.

Зазначимо, що деякі з ідей, висловлених С.Томашівським, постають неначе інтелектуальна предтеча відомих розумувань В.Липинського. Тим більше, що їх обох зазвичай відносять до консервативного напрямку української політичної думки⁹². Приміром теза С.Томашівського про змагання Заходу й Сходу, міркування про українські землі як культурне чи цивілізаційне перехрестя, виключну роль хлібороба й вояка в національній історії⁹³ і т.п. Зокрема останнє положення нагадує відомий соціальний типаж В.Липинського – «лицаря-хлібороба» чи «войовника-продуцента»⁹⁴.

Низку таких спостережень, яка виявляє їх показну інтелектуальну схожість, можемо продовжити й далі. Утім неоромантична візія С.Томашівського, вибудована навколо апології Галичини як соціо- та етнокультурної підоснови національної історії, має суттєві, ба навіть кардинальні відмінності порівняно з концептуалізацією української минувшини, представленої у працях В.Липинського.

Насамперед відзначимо, що обидва українські інтелектуали по-різному уявляли та репрезентували рух світу історії. Якщо В.Липинський був зорієнтований на циклічне представлення побутування нації у вигляді трьох циклів – демократія, охлократія та класократія, то С.Томашівський обстоював поступову, точніше еволюційну, репрезентацію минувшини.

Власне скептицизм, який відчуваємо в його повоєнних текстах щодо ідеї Поступу⁹⁵, так і не підважив віру вченого в культурні засади людства та їх еволюцію. Відтак порівнюючи «образ розстрою старинного світу», представлений у студії італійського історика Ґулієльмо Ферреро, з повоєнною кризою 1920-х рр., С.Томашівський однозначно пов'язує ці катастрофічні явища з руйнацією культурних і духовних основ, як античного, так і тодішнього

⁹⁰ Там само. – С.11.

⁹¹ *Кревецький І.* Стефан Томашівський як історик // С.Томашівський: Історик, політик, публіцист. – С.14.

⁹² *Потульницький В.А.* Історія української політології: (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці). – К., 1992. – С.109–126; *Його ж.* Нариси з української політології (1819–1991): Навч. посібник. – К., 1994. – С.176–206.

⁹³ *Томашівський С.* Українська історія... – С.3.

⁹⁴ *Липинський В.* Повн. збір. творів, архів, студії / Ред. Я.Пеленський. – К.; Філадельфія, 1995. – Т.6. – Кн.1: Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. – С.408.

⁹⁵ *Томашівський С.* Під колесами історії. – С.71–72.

європейського суспільства⁹⁶. Більше того, він якось афористично відзначив, що на «суді історії» гетьмана П.Скоропадського захищатимуть найкращі оборонці в особах «Української Школи й Науки»⁹⁷.

Зрештою циклізм В.Липинського походить із його соціологічного представлення минувшини, яка постає у вигляді низки структур, ієрархій, спільнот. Натомість концептуалізація С.Томашівського спирається на культурницьке, іноді соціокультурне осягнення історії, хоч автор досить часто тяжіє і до класичного факторного аналізу у віталістському та позитивістському дусі. Ця різниця у підходах обох учених добре простежується в їхньому трактуванні організму та героїзму в історії.

В.Липинський уважав, що «органічна сполука», наприклад нація, є природним способом конструювання ієрархії/структури, що надає їй ідеального та містичного сенсу. Проте така ірраціональна репрезентація вимагала введення на сцену минулого динамічного, активного, творчого чинника – національну аристократію та її провідників – історичних героїв у кризові, переломні епохи.

На відміну від В.Липинського С.Томашівський розглядав «національний організм» («національну індивідуальність») як спільноту з власними «життєвими потребами» і, заразом, як витвір низки чинників та передумов, у т.ч. історичних, політичних, культурних, духовних, антропологічних, природних та психологічних і т.п. Це потрактування поєднувало як позитивістські, так і віталістичні риси, проте творило більш-менш стійкий баланс між аналітичними й ірраціональними складовими, ніж у поглядах В.Липинського. Відтак візія С.Томашівського скерована на повільний, еволюційний плін історії, у чомусь навіть на її пасивне осягнення.

Із цієї перспективи ставлення галицького історика до героїзму досить складне й суперечливе порівняно з В.Липинським, який однозначно обстоював культ «жертвених героїв» та морально-етичних канонів їх побутування. Звісно С.Томашівський не заперечував і не відкидав неоромантичне представлення героїзму в історії, проте прагнув його «обмежити» чи впорядкувати, хоч і досить своєрідним чином. Наприклад він відводив героїчну роль галицько-волинському князеві Романові Мстиславовичу⁹⁸, а князя Данила Галицького називав «найідеальнішою постаттю української історії»⁹⁹. Із низкою застережень С.Томашівський відносив до «пантеону героїв» і гетьмана Б.Хмельницького¹⁰⁰. Однак історик категорично відмовляв у праві на «героїчний культ» І.Мазепі до того часу, «поки не найдуться нові *досі незнані жерела, які можуть основно змінити весь його образ*»¹⁰¹. Водночас учений наголошував на відносності «самих понять авторитету і героїства»¹⁰², зокрема пов'язував їх із відповідними культурними й історичними контекстами, що

⁹⁶ Томашівський С. Влада й культура // Хліборобська Україна (Відень). – 1922/1923. – Кн.4. – Зб.7/8. – С.308–309.

⁹⁷ Томашівський С. Під колесами історії... – С.11.

⁹⁸ Томашівський С. Галичина. – С.11.

⁹⁹ Томашівський С. Українська історія. – С.103.

¹⁰⁰ Томашівський С. Про ідеї, героїв і політику. – С.57.

¹⁰¹ Там само. – С.61.

¹⁰² Там само. – С.44.

часто-густо розмивають межу між героями та псевдогероями. «Цікава річ, що й боротьба з Польщею не все давала титул до величання. Таких героїв маємо в княжих часах (у Галичині-Володимирії), та в литовсько-польській добі не славлено ні Мухи, ні Глинського, ні Косинського, ні Наливайка (сих останніх псевдогероями поробив, щотільки XIX вік), натомість ідеалізувалися степові лицарі, хоч би вони були католицької віри або й польського роду», – зазначає історик¹⁰³.

Хто ж може претендувати на статус національних героїв за таким прочитанням історії? На думку С.Томашівського, це – «виїмкові, рідкі постаті, що собою уособляють головні моменти зросту даного громадянства – його розвитку політичного, духового або господарського – що, одним словом, сим або тим способом збагачують і скріплюють те громадянство в його національному життю»¹⁰⁴.

Таким чином, за авторським означенням, героїзм в історії є почасти еволюційним (ідея зростання), почасти ірраціональним явищем, себто таким, що асоціюється з апріорно проголошеними критеріями («збагачення» політичне чи духовне!). Цікаво, що обидві ідеї С.Томашівський пов'язує з універсальною мірою вартості, а саме – з корисністю діянь чи справ історичного героя для людей. Мабуть не варто й коментувати таке чи подібне ранжування!

Утім еволюційне представлення минувшини, котре обстоював С.Томашівський, як й інші схожі концепції, потребувало універсальних орієнтирів, себто постулювання відповідних мірил вартостей з обсягу всієї української історії. Так чи інакше його схема вимагала ідеалістичного опертя, насамперед духовної і культурної підоснови, щоб надати соціокультурного чи «життєвого» імпульсу «матеріалістичному, фізичному світу», стати провідним дороговказом, ба навіть магічною ниткою Аріадни на тернистому, сповненому небезпек і розгалужень шляху «культурної й політичної еволюції»!

Цю почесну і засадну роль в історичній візії С.Томашівського відіграє ідея церковної унії між католиками та православними. Відтак учений навіть ставить на карб гетьману П.Конашевичу-Сагайдачному відновлення православної ієрархії на українських обширах: «Сумнівність його патріотичної заслуги, задля чого його високо виславляно, пізнали пізніше його наслідники, на жаль у часі, коли зроблені помилки вже не можна було направити, бо велику часть Українців видано в 1654 р. впливам московської церкви»¹⁰⁵.

Так визріла й сформувалася думка С.Томашівського про виняткове культурне й історичне призначення церковної унії, яка «органічно й нероздільно злучена з напрямом і духом всеї української історії, навіть із самою національною ідеєю нашою народом»¹⁰⁶. Наприкінці життя тяжкохворий учений навіть планував написати спеціальну студію, присвячену історії української церкви з перспективи унії та унійних змагань, але встиг підготувати лише розлогий вступ.

¹⁰³ Там само. – С.51.

¹⁰⁴ Там само. – С.48.

¹⁰⁵ Томашівський С. Церковний бік української справи. – Відень, 1916. – С.15.

¹⁰⁶ Томашівський С. Вступ до історії церкви на Україні // Записки Чину св. Василя Великого (Жовква). – 1932. – Т.4. – Вип. 1/2. – С.2.

Така конструкція С.Томашівського підважувала вихідні концепти В.Липинського, зокрема, його положення про соборність українських земель та християнський універсалізм, зводила нанівець роль «національної аристократії». Отож народилося дві неоромантичні «формули» осягнення історичного буття і, водночас, «політичні рецепти» щодо розвою й майбуття України: В.Липинського (через державу до нації) та С.Томашівського (через націю до держави).

Насамкінець зауважимо, що в дослідницькому інструментарії С.Томашівського поняття «образ» посідає поважне місце. Видається, що цей галицький інтелектуал із непохитною логікою, винятковою уявою та самобутнім відчуттям стилю, мабуть, уподобав цей інструмент за його гнучкість і композиційні можливості, мінливість метафоричного забарвлення, котрі давали змогу продукувати різноманітні смисли. Тим паче, що образ якнайкраще задовольняв як вимоги концептуалізації, так і потреби популяризації, зокрема поєднував різні мисленнєві складові, пізнавальні стратегії, культурні взірці і т.п.

Вочевидь ця дефініція сполучала матеріалістичну та ідеалістичну площини й репрезентувала двоєдиний світ минувшини з уявною грою розмаїтих чинників та передумов. Цей інструмент дозволяв генералізувати, диференціювати, специфікувати контексти висвітлення, формувати відповідні масштаби представлення, нав'язувати мірила вартості, що задавали вектори історичного руху, вибудовувати пластичну й динамічну архітектоніку наукових студій.

The article researches the combination of neoromanticism, positivism and other intellectual components in the historical conception by S.Tomashivs'kyi. Also, the article reviews the instrumental purpose of "image" conception in his studies.

